

Lstivá, prostopášná a bojechtivá koroptev podle Aristotela a raněkřesťanského *Physiologu*¹

■ HANA ŠEDINOVÁ (Olomouc)

Mezi latinskými slovy, jež byla excerpována z bohemikálních pramenů českého středověku a jež zaznamenává a vykládá „Slovník středověké latiny v českých zemích“ (*Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*),² je nemalý počet jmen skutečně existujících i fantaskních zvířat. Významným zdrojem latinských zoologických termínů jsou především *Glosář* autora 14. století Bartoloměje z Chlumce řečeného Klaret a nejmladší bohemikální pramen, z něhož byla pořizována excerptce, výkladový slovník *Vocabularius dictus Lactifer*, sepsaný kazatelem a autorem náboženských spisů Janem Bosákem Vodňanským na přelomu 15. a 16. století. Oba autoři čerpali jména a popisy zvířat zejména z encyklopedie *De natura rerum* autora 13. století Tomáše z Cantimpré, popřípadě též od jeho současníka a učitele Alberta Velikého, který použil Tomášův text jako hlavní pramen pro závěrečných pět knih svého spisu *De animalibus*.

Tomášova encyklopedie je kompilace sestavená z pasáží převzatých volně či doslovně z děl mnoha starověkých i středověkých autorů, a to zejména z Aristotelova spisu *Historia animalium*, který obsahuje systematický přehled a popis více než pěti set druhů zvířat. Aristotelés vycházel ve svém díle nejen z vlastního pozorování, ale využíval rovněž vědomostí různých odbor-

¹ Studie byla připravena za finanční podpory Grantové agentury České republiky prostřednictvím grantu *Historie a interpretace Bible*, č. P401/12/G168.

² *Slovník středověké latiny v českých zemích (Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum)* vychází od r. 1977. Tento dlouhodobý projekt se řeší pod vedením dr. Zuzany Silagiové v Kabinetu pro klasická studia, Filosofický ústav AV ČR. Doposud byly vydány svazky I (písmena A-C), II (písmena D-H) a část svazku III (písmena I-M, heslo *membralia*).

níků – lékařů, veterinářů, rolníků, lovců, rybářů a chovatelů.³ Poznátky, kterým mnozí Aristotelovi pokračovatelé dávali ve svých kompilacích přednost, se však často týkaly spíše pozoruhodných detailů ve vzhledu či chování živočichů, z nichž ne všechny odpovídaly skutečnosti, nebo bájných a exotických zvířat, o nichž se Aristotelés nezmiňoval na základě vlastního bádání, ale jejichž charakteristiky převzal z děl jiných řeckých autorů a své čtenáře nabádal, aby tyto údaje nepokládali za příliš hodnověrné. Představa, kterou si takto mohl o Aristotelovi jako zoologovi vytvořit středověký čtenář Tomášovy encyklopedie, sestavené pod vlivem fascinace vším neobvyklým a zvláštním, byla tedy velmi vzdálená pohledu nejen starověkých přírodovědců, kteří měli možnost číst Aristotelovy zoologické spisy v řeckém originále, ale i samotného Tomáše a dalších středověkých encyklopedistů, kteří je znali v latinských překladech.

Výsledky Aristotelova bádání v oblasti zoologie se dostaly ke středověkým latinským čtenářům třemi cestami. Nejprve prostřednictvím Isidora ze Sevilly, který ve své encyklopedii shromáždil základní poznátky z mnoha starověkých vědních disciplín a vytvořil z ní jedno z nejčtenějších děl celého středověku; ze zoologických knih Plinia Staršího, jež mu posloužily jako hlavní pramen a jež jsou založeny ve velké míře na excerpci z Aristotela, však Isidor pořídil pouze stručné výpisky, takže touto cestou pronikly ke středověkému čtenáři již jen značně okleštěné údaje o jednotlivých zvířatech. Za druhé se encyklopedisté vrcholného středověku navracejí zpět k Pliniovu pojednání o přírodě a rozvádějí krátké Isidorovy popisy o další poznátky získané novým studiem díla římského polyhistora. K velkému prohloubení znalostí v oblasti zoologie pak ve středověku dochází především v souvislosti s latinskými překlady Aristotelových tří hlavních zoologických spisů, z nichž čerpal jako jeden z prvních právě Tomáš z Cantimpré.

Vedle odborných zoologických děl existovala ještě jiná skupina středověkých textů pojednávající o zvířatech, jež navazovaly na raněkřesťanský spis *Physiologus* pocházející ze 2.-4. stol. po Kr. Řecké znění, které dnes máme k dispozici ve více redakcích, a rané latinské překlady⁴ inspirovaly nejen

³ K Aristotelovým pramenům srv. MANQUAT 1932, s. 31-82; LOUIS 1964, s. xxxvii-xliv.

⁴ K tomuto spisu existuje rozsáhlá literatura, srv. zejména základní studie: LAUCHERT 1889; WELLMANN 1930; SBORDONE 1936; PERRY 1941; McCULLOCH 1962; HENKEL 1976.

středověké exegety, ale z latinského textu čerpali rovněž autoři středověkých bestiářů sepsaných latinsky i v národních jazycích v průběhu 11. až 13. století. Řecký a latinský *Physiologus* a spisy, které z tohoto alegorického textu vycházejí, nejsou odborná pojednání o zvířatech. Jednotlivé kapitoly, z nichž většina pojednává o zvířatech, tvoří vždy dvě části: v první je krátce uvedena některá podivuhodná vlastnost popisovaného zástupce živé či neživé přírody, ve druhé je reálný popis doplněn výkladem, jenž spočívá buď v teologické interpretaci, nebo v morální výzvě ke křesťanskému čtenáři. Na rozdíl od autorů odborných zoologických děl a římských i středověkých encyklopedistů neusiluje totiž autor *Physiologu* o popis skutečného chování a vlastností zvířat, rostlin a minerálů, nýbrž chce poukázat na tajemství Boží inkarnace a vzkříšení a povzbudit čtenáře k zápasu proti ďábovým pokušením a k zachovávaní křesťanských ctností.

Antická zoologie a *Physiologus* tedy představují dva odlišné inspirační zdroje, které vedly ke vzniku dvou rozdílných typů textů – odborných děl a částí středověkých encyklopedií, jejichž obsahem byl popis reálného vzhledu, vlastností a chování běžně známých i exotických živočichů, a dále středověkých bestiářů, jejichž autoři kladli důraz na alegorický výklad chování zvířat; text *Physiologu* navíc inspiroval řadu raněkřesťanských i středověkých exegetů a kazatelů. Mezi oběma světy, které existovaly paralelně vedle sebe, však nezela nepřekročitelná propast, nýbrž byly spojeny četnými můstky, po nichž někteří autoři dokázali přejít a načerpat inspiraci z druhého břehu. Vliv obou těchto literárních zdrojů se odrazil rovněž ve středověkých výkladech o koroptvi v některých bohemikálních pramenech 14.-16. století.

1. Přírodovědný popis koroptve

Koroptev (řec. πέρδιξ, lat. *perdix*)⁵ je neškodný pták živící se převážně rostlinnou stravou, který se nápadněji projevuje pouze na jaře v době vytváření samostatných párů, kdy honící se kohoutci bojují o hnízdní okrsky. Přesto v ní antičtí a středověcí autoři spatřují téměř výhradně negativní rysy. Koroptev je v jejich očích bojechtivý živočich oddávající se v přehnané míře sexuální rozkoši, který leckdy namísto vlastní snůšky dává přednost kradení

⁵ Řecký i latinský termín se překládají do češtiny běžně jako „koroptev“. V odborných antických textech však tyto termíny zastupují několik druhů řádu hrabavých (*Galliformes*) a čeledi bažantovitých (*Phasianidae*), které se od sebe liší veli-

cizích vajec. A přestože hnízdo s mláďaty (ať již vlastními, nebo uloupenými) hlídá s nejvyšší obezřelostí, nedostává se jí za to žádných sympatií a její starostlivost a ostražitost je kvalifikována v záporném duchu jako projev lstivosti a záludnosti.

1.1 *Avis libidinosa et immunda*

Sexuální náruživost vedoucí až ke styku v rámci stejného pohlaví přisuzuje koroptvi na několika místech svého díla *Historia animalium* již Aristotelés, který svým pojetím ovlivnil Plinia Staršího a většinu pozdějších autorů.⁶ Podle jeho popisu nejen že roztoužení samečkové rozbíjejí již nakladená vajíčka, aby měli samičky jen sami pro sebe, ale pokud se podaří samičce snůšku někde stranou zachránit a věnovat se svým povinnostem, „ovdovělým“ samečkům nezbyvá, než aby popustili uzdu své vášni jiným způsobem – za hlasitého pokřiku bojují mezi sebou navzájem, přičemž ten, který v boji podlehne, musí být po vůli svému soku a vyhovět mu v jeho sexuálních požadavcích. Samečci zdomácnělé koroptve se takto chovají rovněž k samcům koroptve divoké, kteří se dostali do zajetí.⁷

kostí a zbarvením. U Aristotela a Plinia Staršího, který Aristotelův text parafrázuje, se jedná o orebici řeckou (*Alectoris graeca* Meisner, starší jméno *Caccabis saxatilis*), jiní řečtí autoři popisují pravděpodobně orebici rudou (*Alectoris rufa* Linné). Tatáž jména užitá v Septuagintě a ve Vulgátě označují nejspíše orebici čukar (*Alectoris chukar* J. E. Gray), která žila běžně v Palestině a v Indii. Význam latinského *perdix* ve středověku je problematický, neboť autoři opakovali citace pocházející z antických pramenů, přitom však měli na mysli velmi pravděpodobně běžný evropský druh – koroptev polní (*Perdix perdix* Linné). Srv. THOMPSON 1936, s. 234-235; ANDRÉ 1967, s. 124; CAPPONI 1979, s. 396.

⁶ Srv. ARISTOTELÉS, *Hist. animal.* I,1, 488b4: καὶ τὰ μὲν ἀφροδισιαστικὰ, οἷον τὸ τῶν περδίκων ... γένος; tamt. IX,8, 613b25–26; ATHÉNAIOS, *Deipn.* IX, 389b; PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,101: *Nec in alio animali par opus libidinis*; CAPPONI 1979, s. 397.

⁷ Srv. ARISTOTELÉS, *Hist. animal.* IX,8, 613b33–614a10; PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,100–101: *Tunc inter se dimicant mares desiderio feminarum; victum aiunt venerem pati.* Srv. též AILIANOS, *De nat. animal.* III,16; ATHÉNAIOS, *Deipn.* IX, 389b-c; ANTIGONOS Z KARYSTIE, *Mirabilia*, 39(45),3: Τοὺς δὲ χήρους μάχεσθαι πρὸς αὐτούς, τὸν δὲ ἡπτηθέντα ἀκολουθεῖν ὀχευόμενον ὑπὸ μόνου τούτου; SOLINUS, *Collect.* 7,30: *Dimicantur circa conubium victosque credunt feminarum vice venerem sustinere*; ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymol.* XII,7,63: *Perdix ... avis ... immunda; nam masculus in masculum insurgit et obliviscitur sexum libido praeceps.*

Bylo by však omylem domnívat se, že antičtí autoři vyhradzují náruživost pouze koroptvím samečkům. Podle Aristotela a Plinia Staršího se žádný jiný živočich nevyznačuje tak silným pohlavním pudem jako samička tohoto ptáka, která může být oplodněna již v případě, že ucítí pach samečka, který stojí v její blízkosti nebo nad ní přelétává; často prý dokonce stačí, aby jen zaslechla jeho hlas.⁸ Se silnou touhou pářit se souvisí pak podle Plinia Staršího žárlivost, v jejímž důsledku někdy dochází i k potlačení mateřské lásky. Uvidí-li totiž slepička, která sedí tajně a v ústraní na vejcích, jak se k jejímu partnerovi přiblížila jiná koroptev, kterou lovci používají jako lákadlo, začne ihned na svého druhu volat a dobrovolně se mu nabízet k aktu lásky, a zaplněná touto činností pak upustí (alespoň na určitou chvíli) od svých povinností.⁹

Přestože byl Aristotelés dobrý pozorovatel zvířat a opíral se rovněž o informace získané od jiných znalců živočišného světa, ne všechny jeho poznatky jsou vždy přesné a některé jsou zcela nepravdivé. Tak je tomu i s výše uvedenými údaji o chování koroptve. V nepřítomnosti samic dochází sice mezi rozdívočelými samci k pŕtkám, jejich důvodem však není nezřízená žádostivost končící sexuálním podrobením poraženého, nýbrž boj o teritorium v době hnízdění.¹⁰ Aristotelovo tvrzení o oplodnění samiček koroptve pouhým působením samčího pachu nebo hlasu je pak již naprosto fantaskní, byť teorie o spontánní reprodukci některých živočichů byla v antice rozšířená a definitivně byla vyvrácena až v novověku. Po celé období antiky a středověku se však tradovalo, že některé ryby se rodí z písku, bláta nebo z mořské pěny,¹¹ že kobyly chované v Lusitánii zabřezávají bez páření se samci

⁸ Srv. ARISTOTELÉS, *Hist. animal.* V,5, 541a26-27; VI,2, 560b13-15; PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,102: *Si contra mares steterint, feminae aura ab his flante praegnantes fiunt ... Concipiunt et supervolantium adflatu, saepe voce tantum audita masculi...;* ALIANOS, *De nat. animal.* XVII,15; ATHÉNAIOS, *Deipn.* IX, 389e; SOLINUS, *Collect.* 7,30: *Ipsas libido sic agitat, ut si ventus a masculis flaverit, fiant praegnantes odore.*

⁹ Srv. PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,102: *... adeoque vincit libido etiam fetus caritatem, ut illa furtim et in occulto incubans, cum sensit feminam aucupis accedentem ad marem, recanat revocetque et ultro praebeat se libidini.*

¹⁰ K antagonistickému chování orebice a koroptve v době hnízdění srv. CRAMP 1979, s. 460 (orebice řecká), s. 455 (orebice čukar) a s. 491 (koroptev polní).

¹¹ Srv. např. ARISTOTELÉS, *Hist. animal.* V,15, 569a26-570a2. Ze středověkých autorů píše o těchto tvorech např. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De nat.* VII,3 (*Alphoraz piscis*

poté, co je ovanul vítr, který povstává na jaře a je příznivý úrodě,¹² že na jiných místech působí takto vítr na ovce, supy a tygry,¹³ popřípadě že se podílí na oplodnění dalších druhů ptáků – slepic, holubů, koroptví, pávů a hus; vejce, jež pak tito ptáci snášejí a jimž se kvůli působení (jižního) větru říká *hyphenemia* nebo *zephyria*, však byla kvalifikována jako sterilní.¹⁴

Nepravdivé postřehy o vášnivosti koroptve a o spontánní reprodukci přejali prostřednictvím Plinia Staršího také středověcí autoři. Tomáš z Cantimpré se zmiňuje s odvoláním na Plinia a na dnes ztracený středověký text *Experimentator* nejprve o sexuálních praktikách samečků, kteří se prý při boji o samičky vzrušují do té míry, že zapomínají na to, jakého jsou pohlaví, takže vítěz si vynucuje na poraženém soku nepřírozené spojení.¹⁵ O něco dále pak Tomáš odhaluje tělesnou nespoutanost samiček, které prý v čase páření stojí s vysunutými jazyky a jsou celé rozpálené touhou po spojení do té míry, že počnou dokonce již v tom případě, kdy ucítí pach samce.¹⁶ Albert Veliký, který někdy od Tomáše z Cantimpré podobné fantaskní poznatky

est ... Non gignitur, sed creatur ex calido et humido, et hoc in loco lutoso...) a VII,4 (*Astaraz piscis est ... Alii autem dixerunt, quod generatur ex limo terre...*).

¹² Srv. např. VARRO, *De re rustica*, II,1,19: *In Lusitania ... quaedam e vento concipiunt certo tempore equae, ut hic gallinae quoque solent*; podobně PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* VIII,166: *Constat in Lusitania ... equas Favonio flante obversas animallem concipere spiritum idque partum fieri et gigni pernicissimum ita*. Srv. k tomu podrobněji např. BLAYNEY 1982, s. 58-95.

¹³ Srv. OPIANOS, *Cyneg.* III,353 (tygři); HÓRAPOLLÓN, *Hieroglyphica*, I,11 (supi); AILIANOS, *De nat. animal.* VII,27 (ovce). Srv. k tomu podrobněji např. BLAYNEY 1982, s. 127-170.

¹⁴ Ze zmínek u mnoha autorů srv. např. PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,166. Na jiném místě PLINIUS (tam., XVI,93) nazývá tento vítr *genitalis spiritus mundi*. Srv. MCCARTNEY 1920, s. 101-115; ZIRKLE 1936, s. 95-130; BLAYNEY 1982, s. 96-126.

¹⁵ Srv. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De nat.* V,101; BARTHOLOMAEUS ANGLICUS, *De propr.* XII,30; VINCENC Z BEAUVAIS, *Spec. natur.* XVI,128, sl. 1226-1227; XVI,129, sl. 1227: *dimicatur circa conubium victosque credunt foeminarum vice sustinere venere*; KONRÁD Z MEGENBERGU, *Das Buch der Natur*, IIIB,58.

¹⁶ Srv. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De nat.* V,101; podobně VINCENC Z BEAUVAIS, *Spec. natur.* XVI,128, sl. 1227: *... perdices ... libidinis tempore linguis ad invicem extensis prae desiderio coitus aestuant*; XVI,129, sl. 1227: *Ipsas libido sic agitat, ut si ventus a masculis flaverit, fiant praegnantes odore*. Podle ARNOLDA SAXONA, *De fin.* II,5, se u některých ptáků páří v případě nouze o samečky dokonce i samice mezi sebou navzájem; nedochází pochopitelně k výronu semene a vajíčka, která z takového spojení vzniknou (tzv. *ova venti*), neobsahují zárodek kuřete.

přejímá bez jakékoli korekce, v tomto případě s jeho tvrzením nesouhlasí a uvádí, že představa o oplozování živočichů prostřednictvím ústní dutiny je mylná a že i u těchto ptáků (tj. koroptví, hus atd.) dochází k oplození v dolních tělesných partiích.¹⁷

Část tohoto Aristotelova popisu koroptve se dostala rovněž do českých pramenů. Klaretův *Glosář a Bohemář* jsou slovníky, které poskytují pouze latinské termíny a jejich české ekvivalenty; o vzhledu a chování živočichů se z nich tedy nic nedozvíme.¹⁸ Více údajů se objevuje v pasáži o ptácích, kterou zařadil do své encyklopedie *Liber viginti arcium* český autor 14. století Pavel Židek. Pod jménem *perdix* popisuje ptáka se žlutýma nohama a s rudým zobákem, který je pestře zbarvený na hrudi a na zádech, zatímco křídla přecházejí od popelavé barvy k barvě červenavé.¹⁹ Tento opeřenec se prý vyznačuje velkou pohlavní žádostivostí, jež se projevuje tak, že sameček i samička stojí s vyplazenými jazyky a hoří vášní; navíc samička údajně počne již pod vlivem samcova pachu nebo v případě, že nad ní samec přeletí.²⁰ Pavel Židek se pak zmiňuje o témže živočichu ještě na jiném místě své encyklopedie, v obecné pasáži uvozuující oddíl o ptácích a jejich vejcích. I zde se popis týká tělesné náruživosti. Autor totiž uvádí, že u ptáků dochází k páření tak, že se spojují samec se samicí; výjimkou je koroptev, kde dochází k sexuálnímu kontaktu mezi jednotlivci téhož pohlaví, a to nejen mezi samečkami, ale rovněž mezi samičkami. Vejce, která z takových spojení vzejdou, nazývá autor *ova venti* (doslova „vejce větru“) a jsou prý obvykle sterilní.²¹

1.2 *Avis astuta et fallax*

Silný pohlavní pud, jenž je koroptvi podle Aristotela a Plinia Staršího vrozen, se projevuje nejen žárlivostí a snahou samičky připoutat si zpět svého partnera, který se ohlíží po jiné společnici k rozptýlení, ale rovněž úsilím naklást vejce a vychovat zdárně potomstvo. I když koroptev buduje za tímto

¹⁷ Srv. ALBERT VELIKÝ, *De animal*. XXIII,134.

¹⁸ Srv. KLARET, *Gloss*. 254: *perdix kuroptwa*; *Boh*. 100: *perdix curoptwa*. Ke Klaretovu *Fyziologiáři* viz níže.

¹⁹ Srv. PAVEL ŽIDEK, *Liber viginti arcium*, 94, s. 120. Tento popis neodpovídá vzhledu koroptve polní, nýbrž některému pestřeji zbarvenému zástupci čeledi bažantovitých. Přesný druh však patrně určit nelze: orebice rudá, orebice horská a orebice čukar mají rudé nohy i rudý zobák a nejsou pestře zbarveny na zádech. Viz ŠŤASTNÝ – BEJČEK – HUDEC 1998, s. 126-133, tab. 50-52.

²⁰ Srv. PAVEL ŽIDEK, *Liber viginti arcium*, 94, s. 120.

²¹ Srv. PAVEL ŽIDEK, *Liber viginti arcium*, 13, s. 106.

účelem dobře ukryté hnízdo,²² prokazuje při ochraně potomstva velkou vynalézavost, kterou by bylo možno posuzovat také jako projev chytrosti a statečnosti, a o vylíhlá mláďata se poctivě stará, antičtí a středověcí autoři interpretují tento přirozený instinkt, který je vlastní každému živému tvorů, jako projev lstivé, záluďné a protřelé povahy.

Bez použití přiměřené dávky lstivosti by ale koroptev nebyla schopna vychovat potomstvo. Jedním z důvodů, které antičtí autoři uvádějí, je již zmíněná sexuální náruživosti samčího plemene, jež přesahuje běžné meze. Jestliže samečky v období plazení stravuje touha po nepřetržitém uspokojování tělesné vášně natolik, že rozbíjejí nakladená vajíčka ve snaze přinutit samičky, aby se přestaly věnovat svým mateřským povinnostem a soustředily svou pozornost na své partnery, není divu, že pak samičkám nezbyvá, než aby své druhy oklamaly (Aristotelés užívá termín ἀντιμηχανᾶσθαι, latinští autoři označují jejich chování shodně za pomoci slovesa *fallere*), vytratily se nenápadně někam stranou a nakladly vajíčka tajně a prakticky kdekoli.²³ Ačkoli toto Aristotelovo tvrzení neodpovídá pravdě,²⁴ středověcí encyklopedisté je převzali bez jakýchkoli pochybností²⁵ a ze lstivosti koroptve se stal *locus communis* raněkřesťanské a středověké literatury.

²² Srv. CAPPONI 1979, s. 397; ŠÁLEK – ŠTASTNÝ – ZEMAN 1988, s. 5.

²³ Srv. ARISTOTELÉS, *Hist. animal.* IX,8, 613b25-29: Διὰ δὲ τὸ εἶναι ἀφροδισιαστικοί, ὅπως μὴ ἐπώαζῃ ἢ θήλεια, οἱ ἄρρενες τὰ ψὰ διακυλινοῦσι καὶ συντριβουσιν, ἐὰν εὖρωσιν· ἢ δὲ θήλεια ἀντιμηχανωμένη ἀποδιδράσκουσα τίπτει, καὶ πολλάκις διὰ τὸ ὄργαν τεκεῖν, ὅπου ἂν τύχῃ ἐκβάλλει; PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,100: *Illae quidem et maritos suos fallunt, quoniam intemperantia libidinis frangunt earum ova, ne incubando detineantur*; ATHÉNAIOS, *Deipn.* IX, 389b; ANTIGONOS Z KARYSTIE, *Mirabilia*, 39(45),2: Διὰ δὲ τὸ εἶναι ἀφροδισιαστικούς λυμαίνεσθαι τὰ ψὰ, ἵνα δὴ μὴ ἐπώαζῃ ἢ θήλεια, τὴν δὲ ἀντιμηχανᾶσθαι καὶ διαδράσαν τίπτειν; SOLINUS, *Collect.* 7,30: *Plerumque feminae transvehunt partus, ut mares fallant, qui eos saepissime adfligunt impatientius adulantes.*

²⁴ Samečci ve skutečnosti věnují nakladeným vajíčkům péči, jsou v jejich blízkosti opatrní a v čase, kdy samička sedí na vejcích, hlídají nedaleko hnízda. V období snášení a sezení (které trvá celkem téměř padesát dnů) se oba partneři chovají mimořádně nenápadně, aby hnízdo nebylo odhaleno dravcem a rodiče nepřišli o celou snůšku; hrozí-li však přímé nebezpečí, sameček odvádí pozornost na sebe, aby mláďata zachránil. Srv. CAPPONI 1979, s. 397; ŠÁLEK – ŠTASTNÝ – ZEMAN 1988, s. 5-6.

²⁵ Srv. např. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De nat.* V,101: *Plerumque matres pullos transvehunt, ut patres fallant, qui eas sepiissime affligunt importunius adulantes*; podobně VINCENC Z BEAUVAIS, *Spec. natur.* XVI,129, sl. 1227.

Druhé vážné nebezpečí hrozí koroptvímu potomstvu od predátorů. Pokud je koroptev objevena, snaží se hnízdo a vajíčka či mláďata v něm ukrytá ochránit, a to opět pomocí lsti. Vyběhne přímo před lovce, předstírá, že je slabá a poraněná a po několika krocích nebo popoletnutích vždy klesne k zemi, jako kdyby měla zlomené křídlo nebo nohy; v posledním okamžiku, málem již chycena, se však náhle vzpamatuje a lovcí unikne. Tímto vychytralým, ba přímo „prolhaným“ způsobem (Solinus a Tomáš z Cantimpré toto chování označují jako *mendacium*) vyvolává koroptev v lovcí mylný dojem, že je snadnou kořistí, ve skutečnosti jej však postupně odvádí a odvádí stále dál od hnízda; jakmile je pak nebezpečí odvráceno a mláďata zachráněna, definitivně ulétne a zanechá predátora s prázdnými rukama.²⁶ Stejnou protřelostí jsou podle Solina a středověkých autorů obdařena rovněž mláďata koroptve: jakmile zjistí, že byla zpozorována, obrátí se na záda a nohama na sebe navrší hrudky země, pod nimiž se tak chytře skrývají, že nakonec predátoru uniknou.²⁷

1.3 Avis pugnax

Se lstivostí a žárlivostí koroptve, zapříčiněnou jejím velkým sexuálním apetitem, jde podle Aristotela ruku v ruce také její řevnivost a bojechtivost. Jak již bylo uvedeno, v době, kdy si slepičky „odskočily“, aby nakladly někde v ústraní vajíčka, pouštějí se samečci mezi sebou do pŕetek, jež končí sexuálním podrobením slabšího protivníka. Nesnášenlivost samečků, ale i samiček, využívají pak zejména lovcí koroptví. Koroptví kohoutci totiž neváhají útočit na vnadidlo, jímž je dříve odchycený sameček, který vydává válečný pokřik a provokuje jím příslušníky svého rodu, kteří doposud žijí

²⁶ SRV. ARISTOTELÉS, *Hist. animal.* IX,8, 613b17-20; PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,103; ANTIGONOS Z KARYSTIE, *Mirabilia*, 39(45),1: Τοὺς δὲ πέρδικας, ὅταν θηγεύη τις τοὺς νεοττοὺς, προκυλίεσθαι τοῦ θηγεύοντος ὡς ἐπιλήπτους ὄντας καὶ ἐπισπάσθαι, ἕως ἂν διαδρῶ τὰ νεόττια; AILIANOS, *De nat. animal.* III,16; ATHÉNAIOS, *Deipn.* IX, 389b; SOLINUS, *Collect.* 7,31; TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De nat.* V,101, který popisuje toto chování v kapitole o koroptví dokonce na dvou místech: *Cum quis appropinquaverit earum nidis, egressae matres se sponte offerunt venientibus et simulata debilitate vel pedum vel alarum quasi statim capi possint gressus fingunt tardiores. Hoc mendatio sollicitant obvios, quoadusque a nidis longius avocentur ... Mater volat in circuitu venatorum, quousque fugiant pulli sui et post fugam pullorum fugit et ipsa; et tunc sublato timore vocat pullos*; podobně ALBERT VELIKÝ, *De animal.* XXIII,134; BARTHOLOMAEUS ANGLICUS, *De propr.* XII,30; VINČENC Z BEAUVAIS, *Spec. natur.* XVI,129, sl. 1227.

²⁷ SRV. SOLINUS, *Collect.* 7,31.

volně v přírodě. Vůdce hejna na hlasité volání chyceného samečka ihned zareaguje a v čele šiku ostatních samečků kráčí do boje. Dojde-li k tomu, že je chycen do nastražené sítě, bez prodlení na jeho místo nastoupí jiný samec a odpovídá, neméně lačný boje, na křik koroptve sloužící jako vnadidlo. Pozoruhodné ovšem je, že pokud slouží jako vnadidlo koroptví samička a vůdce hejna odpoví na její vábení, ostatní samečkové se kolem něho shromáždí a puzení žárlivostí dělají vše pro to, aby mu zabránili k samičce se přiblížit. Z tohoto důvodu se vůdce v takovém případě zdržuje jakéhokoli hlasitějšího projevu a dokonce prý přinutí k mlčení i samičku, o kterou usiluje, jen aby se nedostal do střetu s ostatními samečkou, a nepřišel tak o své „potěšení“. Koroptví slepička se však používá jako vnadidlo rovněž na volně žijící samičky, neboť ani ty se nevyhýbají případné pranici, v níž se (patrně ze žárlivosti) snaží vetřelkyni odehnat.²⁸

Tomáš z Cantimpré tento expresivní popis nevraživosti a soupeření mezi jednotlivými členy koroptvího společenstva nepřevzal v celé jeho šíři, pouze se v souvislosti s čižbou zmiňuje o pošetilosti, ba přímo tuposti koroptve: když prý jeden pták z hejna uvízne v lovecké síti, jeho druzi a družky vůbec nezaznamenají hrozící nebezpečí a bez rozmyšlení jej houfně následují. Toto chování může podle Tomáše sloužit za příklad nerozumnosti a bláhovosti hříšníků, neboť stejně jako koroptve se i lidé nechávají ovlivnit jednáním svých bližních a uvíznou často neprozřetelně v sítích nastražených ďáblem.²⁹ Popis bezmyšlenkovitého jednání koroptve, jež je obrazem hříšníků ženoucích se za prospěchem a uvíznuvších kvůli tomu posléze v pekelných nástra-

²⁸ Srv. ARISTOTELÉS, *Hist. anim.* IX,8, 614a10-21. Stručně parafrázuje Aristotelův popis PLINIUS STARŠÍ, *Natur. hist.* X,101: *Capiuntur quoque pugnacitate eiusdem libidinīs, contra aucupis illicem exeunte in proelium duce totius gregis. Capto eo procedit alter ac subinde singuli. Rursus circa conceptum feminae capiuntur contra aucupum feminam exeuntes, ut rixando abigant eam;* AILIANOS, *De nat. animal.* IV,16; ATHÉNAIOS, *Deipn.* IX, 389c-d. Srv. CAPPONI 1979, s. 398. Toto chování kvalifikují i pozdější křesťanští autoři jako projev zlovolného chování koroptve, která pomáhá lovcům při chytání příslušníků svého druhu, srv. např. EUSTATHIOS z ANTIOCHEJE, *Comment. Hexaem.* (PG 18,734B): Δολερὸν ὁ πέρδικξ, καὶ ζηλότυπον, καὶ κακούργον, συμπράττων τοῖς θηρευταῖς πρὸς τὴν ἄγραν; THEODÓRÉTOS, *In Ierem. interpr.* 17,11 (PG 81,605A): Τῶν περδικῶν οἱ θηρευταὶ τιθασσεύουσι πέρδικας, καὶ διὰ τούτων φωνῆς τοὺς ὁμογενεῖς συγκαλοῦσιν· οἱ δὲ, συντρέχοντες περιπίπτουσι τοῖς θηράτοισι.

²⁹ Srv. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De nat.* V,101; VINCENC Z BEAUVAIS, *Spec. natur.* XVI,128, sl. 1227, který vynechává Tomášovu aplikaci na lidské hříšníky.

hách, ovlivnilo rovněž českého autora Klareta k několika veršům, jež zařadil do svého *Fysiologiáře*:

„Stává se obětí tenat,
kam plachtami dává se zahnat:
kořistí pekla být mají,
kdo prospěchem pohnout se dají.“³⁰

V poznámce uvozující verše pak Klaret poukazuje na to, že koroptev jde do tenat sama od sebe jako bez rozumu (*spontanee quasi fatua*).³¹

2. Alegorický výklad koroptve

Zcela odlišný popis koroptve nacházíme v raněkřesťanském *Physiologu*, jehož autor založil svůj výklad na biblickém verši z knihy proroka Jeremjáše 17,11, který v řeckém překladu bible (Septuagintě) a latinském překladu ve *Vetus Latina* zní: „Zakvokala koroptev, shromáždila to, co nezrodila; a protože nabyla bohatství nespravedlivě, v polovici jejích dnů ji získané statky opustí a na konci svých dnů zůstane koroptev jako hlupák.“³² Toto „bohatství“ (ἄ; *quae*), které koroptev neoprávněně získala, ztotožňuje autor *Physiologu* s vajíčky, jež kvočna ukradla a nyní na nich sedí, jako kdyby byla její vlastní. Když však mláďata vyrostou, navrátí se ke svým pravým rodičům a zanechají zlodějku samotnou a zmatenou. Koroptev je proto obrazem ďábla, jenž se zmocňuje těch, kdo ještě duchovně nedozráli; jakmile však tito lidé „dospějí“ a poznají své nebeské rodiče (Krista, církev a svaté apoštoly a proroky), ďábla opustí a zanechají ho samotného a zmateného.³³

³⁰ SRV. KLARET, *Physiol.* 571-572: *Perdices capiunt plagula, quas pallia pellunt: / Pluto capit cunctos in prosperitate levatos*. Překlad Jana NECHUTOVÁ (CLARETUS, *Ptačí zahrádka*, 101, s. 50).

³¹ SRV. KLARET, *Physiol.*, *nota ad loc.*

³² SRV. *Jr* 17,11 (Septuaginta): Ἐφώνησεν πέρδιξ, συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκεν· ποιῶν πλοῦτον αὐτοῦ οὐ μετὰ κρίσεως, ἐν ἡμίσει ἡμέρων αὐτοῦ ἐγκαταλείψουσιν αὐτόν, καὶ ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ ἔσται ἄφρων; *Jr* 17,11 (*Vetus Latina*): *Clamavit perdix, congregavit, quae non peperit, faciens divitias suas non cum iudicio. In dimidio dierum eius derelinquent eam et in novissimis suis insipiens erit*. Tato verze se liší od verze Vulgaty; srv. k tomu podrobněji PACNER 2010, s. 169-200. Přísluví poukazuje na člověka, který nespravedlivým způsobem přišel k majetku, nakonec však ztratí vše. Stejně skončí ti, kdo opouštějí Hospodina.

³³ SRV. *Physiologus Graecus*, 18; *Physiologus Latinus*, versio Y, 31 (*De perdice*). Bohatší verzi, oplývající expresivními detaily, poskytují versio B, 25 (*perdix*), a versio B1s, 26 (*perdix*).

I když se ve středověkých encyklopediích a v odborných textech projevu je zejména vliv Aristotela, někteří autoři, jak již bylo uvedeno výše, znali rovněž *Physiologus* a neváhali zakomponovat některé údaje pocházející z tohoto díla mezi poznatky, jež převzali z odborné zoologické literatury. Výjimečně představuje parafráze *Physiologu* (oproštěná od alegorické interpretace) dokonce hlavní část popisu příslušného živočicha. Tak je tomu ve dvanácté knize *Etymologií* Isidora ze Sevilly, který po kratičké zmínce o nezřízeném tělesném chtíči koroptve uvádí, že tento úskočný pták krade cizí vejce a sedí na nich. Podvod mu však nepřináší žádný zisk – jakmile totiž kuřata uslyší hlas své vlastní matky, vedena jakýmsi přirozeným pudem opustí tu, která je vyseděla, a navrátí se k matce, která je porodila.³⁴ Od Isidora převzal tento text Tomáš z Cantimpré a další středověcí autoři a jejich prostřednictvím pak pronikl až do českých středověkých pramenů – nacházíme jej kupříkladu ve *Vokabuláři zvaném Lactifer* Jana Vodňanského.³⁵

Někteří autoři se navíc pokusili nalézt pro toto chování koroptve logické odůvodnění. Tomáš z Cantimpré kupříkladu uvádí, že koroptev má sušší mozek než jiní ptáci, a proto je zapomnětlivá; nedokáže pak najít své hnízdo, a přichází tudíž o vlastní vejčka. Z tohoto důvodu krade vejce jiné koroptve a sedí na nich.³⁶ Ani toto Tomášovo tvrzení se nesetkalo se souhlasem Alberta Velikého, který je pokládá za omyl, neboť kvalita suchosti naopak paměti prospívá; svůj názor podporuje dokonce na základě empirie – na koroptvi, která se vrací k hnízdu, lze prý zjevně zaznamenat, že si místo, kde hnízdo leží, pamatuje!³⁷

Textem *Physiologu* se však inspirovali v mnohem větší míře bibličtí exegeté, autoři bestiářů a středověcí kazatelé, kteří na rozdíl od encyklopedistů použili rovněž alegorickou interpretaci.³⁸ Přestože v základním schématu,

³⁴ Srv. ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymol.* XII,7,63; ARNOLDUS SAXO, *De fin.* II,5, podle něhož koroptev nejen sedí na cizích vejcích, ale dokonce nevěnuje pozornost svým vlastním.

³⁵ Srv. BARTHOLOMAEUS ANGLICUS, *De propr.* XII,30; VINCENC Z BEAUVAIS, *Spec. natur.* XVI,128, sl. 1227; JAN VODŇANSKÝ, *Vocab. Lact.*, fol. nn 5rb: *Perdix ... est avis dolosa, ita quod alteri perdici ova diripiens foveat. Sed fraus fructum non habet, nam cum pulli vocem proprie genitricis audierint, naturali quodam instinctu hanc, que eos fovet, relinquunt et ad eam, que eos genuit, revertuntur. Koroptwa.*

³⁶ Srv. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De nat.* V,101.

³⁷ Srv. ALBERT VELIKÝ, *De animal.* XXIII,134.

³⁸ Z latinských parafrází *Physiologu* srv. např. *Dicta Chrysostomi*, 23, a PSEUDO-HUGO ZE SV. VIKTORA, *De bestiis et aliis rebus*, I,50 (PL 177,49B-D: *De perdicis na-*

jež vytvořil autor *Physiologu*, nedošlo ve většině těchto děl k zásadním změnám, někteří spisovatelé se navraceli také k Aristotelovi a obohacovali původní alegorický výklad o další šfavnaté detaily nespravedlivě pranýřující nešťastnou koroptev. Symbolice koroptve v exegetické literatuře bude věnováno pokračování této studie, proto zde uvedu jen krátkou ukázkou.³⁹

Kupříkladu Órigenés se ve svém komentáři ke knize proroka *Jeremjáše* neomezuje na pouhý výklad biblického verše, ale snaží se podpořit svou alegorickou interpretaci rovněž Aristotelovým popisem skutečného chování tohoto ptáka; pouze se znalostí toho, co o povaze koroptve uvádí odborná přírodovědná literatura, lze podle Órigena nakonec rozhodnout, zda se má znění biblického verše vztáhnout *ad malam* či *ad bonam partem*. Órigenés tedy nejprve shrnuje Aristotelovy poznatky a na jejich základě konstatuje, že se jedná o živočicha vyznačujícího se zcela negativními vlastnostmi: koroptev je špatný a záludný živočich, který předstíráním slabosti a zranění vyvolává v lovcích klamnou naději na snadný úlovek, ve skutečnosti jej však láká pryč od svého hnízda; je to rovněž velmi nečisté zvíře, neboť dochází k sexuálnímu kontaktu mezi samečkami. Jestliže jsou tedy tomuto ptáku vlastní pouze špatné mravy, jestliže je neřestný, lstivý a uchyluje se k podvodům, bylo by rouháním pokládat jej za obraz Stvořitele. Pokud jej však chceme vyložit v protikladném smyslu jako symbol jeho Protivníka, je třeba nahlédnout, zda je taková interpretace koherentní. Órigenés proto rozebírá jednotlivé části biblické pasáže a na rozdíl od autora *Physiologu* ztotožňuje s neprávem získaným bohatstvím nikoli koroptví vajíčka, nýbrž již vylíhlá mláďata. Hlasitě se ozývající koroptev, která nedokázala zplodit vlastní potomky, a proto si neoprávněně přisvojuje ptáčata jiné samičky, představuje řvoucího ďábla, který kolem sebe shromažďuje své přívržence, a to rovněž neoprávněně, protože to nejsou jeho vlastní stvoření, nýbrž ti, které stvořil někdo jiný. Křik, který vydává koroptev, nemůže být hlasem Ježíše, vycházejícím z úst svatého Petra nebo Pavla. Nikoli, jsou to ústa Markiána a dal-

tura). Z bestiářů psaných v národních jazycích srv. zejména FILIP Z THAONU, *Bestiaire*, 1959-2012 (*perdix*); GERVASIUS, *Bestiaire*, 921-950 (*perdriz*); PIERRE DE BEAUVAIS, *Bestiaire* (krátká verze), 26 (*pertris*); VILÉM Z NORMANDIE, *Bestiaire*, 2345-2418 (*perdriz*); RICHARD Z FOURIVALU, *Bestiaire d'amours*, s. 408 (*pertris*); *Libro della natura degli animali*, 44 (*pernice*); *Bestiario moralizzato*, 37 (*perdice*). O koroptvi v bestiářové literatuře srv. stručnou poznámku McCULLOCH 1962, s. 152-153.

³⁹ K symbolice koroptve zejména u Órigena, Augustina a Ambrože z Milána srv. BASTIAENSEN 1990, s. 193-217; CICCARESE 1994, s. 275-296; MORETTI 2007, s. 35-47.

ších heretiků, kteří slovy pocházejícími od ďábla svádějí k bludu prosté a nepřipravené věřící.⁴⁰

Také u středověkého kazatele Petra Berchoria je koroptev, kradoucí vejce z cizího hnízda, na prvním místě symbolem lstivého ďábla, který křesťany prostřednictvím hříchu odvádí z lůna jejich pravé matky, to jest křesťanské víry, a zahřívá je a živí ve svém „hnízdě“, neboli na tomto pozemském světě. Má však i jiný význam. Petr Berchorius se vrací k původnímu smyslu biblického textu, v němž je obraz koroptve použit jako podobenství o člověku shromažďujícím nesmyslně bohatství na tomto světě, a ztotožňuje s koroptví také lakomce, lichváře a uchvatitele, kteří využívají své vychytralosti k tomu, aby své bližní připravili o jejich pozemský majetek. Ten pak, jako kdyby jim patřil, uloží do svých pokladnic, stejně jako loupeživá koroptev ukládá cizí vejce do svého hnízda. Avšak poté, co se jim podařilo neprávem získaný majetek rozmnožit, zastihne je smrt a statky se navrátí zpět ke své pravé matce, totiž pod správu ďábla, který je tím, kdo rozděljuje majetek a hodnosti jednotlivým boháčům.⁴¹

Koroptev se tak ani v křesťanském prostředí nezavila nespravedlivé reputace lstivého, prohnaného a smilného živočicha, za kterou je zodpovědný již Aristotelés.

Bibliografie:

- ANDRÉ, Jacques. *Les noms d'oiseaux*. Paris: Librairie C. Klincksieck 1967.
- BLAYNEY, Janis Rowan. *The Procreative Powers of the Wind. A Study of the Concept of Wind Impregnation According to Graeco-Roman and Other Traditions*. Diss., Victoria University of Wellington 1982.
- BASTIAENSEN, Antoon Adriaan Robert. La perdrix animal méchant figure du diable: Augustin héritier d'une tradition exégétique. In *Collecta Augustiniana. Mélanges T. J. van Bavel*. Vyd. Bernard BRUNING – Mathijs LAMBERIGTS – J. VAN HOUTEN. Leuven: Peeters, Leuven University Press 1990, 1, s. 193-217.
- CAPPONI, Filippo. *Ornithologia Latina*. Genova: Istituto di filologia classica e medievale 1979.

⁴⁰ Srv. ÓRIGENÉS, *Homil. Hierem.* 17,1 (SC 238,160 a 162); BASTIAENSEN 1990, s. 198-204; CICCARESE 1994, s. 284-291.

⁴¹ Srv. PETR BERCHORIUS, *Reduct. moral., De propr.* VII,59 (s. 502b).

- CICCARESE, Maria Pia. Perdix diabolus. L'exegesi patristia di Ger 17,11. In *Paideia cristiana. Studi in onore di M. Naldini*. Roma: Gruppo editoriale internazionale 1994, s. 275-296.
- CRAMP, Stanley, et alii. *Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. II: Hawks to Bustards*. Oxford: Oxford University Press 1979.
- HENKEL, Nikolaus. *Studien zum Physiologus im Mittelalter*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1976.
- LAUCHERT, Friedrich. *Geschichte des Physiologus: mit zwei Textbeilagen*. Strasbourg: Trübner 1889.
- LOUIS, Pierre. Introduction. In ARISTOTE, *Histoire des animaux*, I. Paris: Belles Lettres 1964, s. VII-LV.
- MANQUAT, M. *Aristote naturaliste*. Paris: Vrin 1932.
- MCCARTNEY, Eugene S. Spontaneous Generation and Kindred Notions in Antiquity. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1920, 51, s. 101-115.
- MCCULLOCH, Florence. *Mediaeval Latin and French Bestiaries*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press 1962.
- MORETTI, Paola Francesca. Ambrogio e il „Physiologus“ latino sulla vana astuzia della pernice: Una noterella. In *Vestigia antiquitatis. Atti dei Seminari del Dipartimento di Scienze dell'Antichità (2003-2005)*. Vyd. G. ZANETTO – S. MARTINELLI TEMPESTA – M. ORNAGHI. Milano: Cisalpino 2007, s. 35-47.
- PACNER, Stanislav. *Důvěřovat v člověka a důvěřovat v Hospodina (Jer 17,5-13). Exegeticko-teologický výklad*. Olomouc 2010.
- PERRY, E. Physiologos. *Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XX, 1, 1074-1129 (Stuttgart 1941).
- SBORDONE, Francesco. *Ricerche sulle fonti e sulla composizione del Physiologus greco*. Napoli: Arti Grafiche G. Torella e Figlio 1936.
- ŠÁLEK, M. – ŠŤASTNÝ, K. – ZEMAN, J. *Pták roku 1988 – koroptev polní*. Praha: Česká ornitologická společnost 1988.
- ŠŤASTNÝ, Karel – BEJČEK, Vladimír – HUDEC, Karel. *Svět zvířat IV (Ptáci 1)*. Praha: Albatros 1998.
- THOMPSON, D'Arcy Wentworth. *A Glossary of Greek Birds*. London: Humphrey Milford 1936.
- WELLMANN, Max. *Der Physiologos. Eine religionsgeschichtlich-naturwissenschaftliche Untersuchung*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung 1930 (Philologus, Supplementband, XXII, Heft 1).
- ZIRKLE, Conway. Animals impregnated by the wind. *Isis*, 1936, 25, s. 95-130.

Raněkřesťanské a středověké prameny:

- ALBERT VELIKÝ, *De animalibus libri XXVI*. Vyd. HERMANN STADLER. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung 1916 a 1920.
- ARNOLDUS SAXO, *De finibus rerum naturalium*. In: *Königliches Gymnasium zu Erfurt, Beilage zum Jahresbericht 1904/05 a 1905/06*. Vyd. EMIL STANGE, *Die Encyklopädie des Arnoldus Saxo, zum ersten Mal nach einem Erfurter Codex*. Erfurt: Fr. Bartholomäus 1905-1906.
- BARTHOLOMAEUS ANGLICUS, *De rerum proprietatibus*. Frankfurt: Wolfgang Richter 1601 (reprint Frankfurt a. M.: Minerva G. M. B. H. 1964). *Bestiario moralizzato*. In *Bestiari medievali*. Vyd. LUIGINA MORINI. Torino: Giulio Einaudi editore 1996, s. 493-525.
- CLARETUS, *Ptačí zahrádka*. Překlad Jana NECHUTOVÁ. Brno: Nakladatelství Petrov 1991.
- Dicta Iohannis Chrisostomi de naturis bestiarum*. In *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, V/2. Vyd. GUSTAV HEIDER. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei 1850, s. 552-582.
- EUSTATHIOS Z ANTIOCHEJE, *Commentarius in Hexaemeron*. In *Patrologia Graeca* 18,707-794.
- FILIP Z THAONU, *Bestiaire*. In *Bestiari medievali*. Vyd. LUIGINA MORINI. Torino: Giulio Einaudi editore 1996, s. 112-279.
- GERVASIUS, *Bestiaire*. In *Bestiari medievali*. Vyd. LUIGINA MORINI. Torino: Giulio Einaudi editore 1996, s. 292-357.
- PSEUDO-HUGO ZE SV. VIKTORA, *De bestiis et aliis rebus. Liber primus (Aviarium)*. In *Patrologia Latina* 177,15-56.
- ISIDOR ZE SEVILLY, *Originum seu etymologiarum libri XX*. Vyd. W. M. LINDSAY. Oxford: Oxford University Press 1911.
- JAN VODŇANSKÝ, *Vocabularius dictus Lactifer*. Plzeň: Mikuláš Bakalář Štětina 1511.
- KLARET (BARTHOLOMAEUS CLARETUS DE SOLENCIA), *Glossarius*. In *Klaret a jeho družina*, I. Vyd. VÁCLAV FLAJŠHANS. Praha: ČAVU 1926, s. 104-202 (citováno podle veršů).
- KLARET (BARTHOLOMAEUS CLARETUS DE SOLENCIA), *Bohemarius*. In *Klaret a jeho družina*, I. Vyd. VÁCLAV FLAJŠHANS. Praha: ČAVU 1926, s. 40-72 (citováno podle veršů).
- KLARET (BARTHOLOMAEUS CLARETUS DE SOLENCIA), *Physiologarius*. In *Klaret a jeho družina*, II. Vyd. VÁCLAV FLAJŠHANS. Praha: ČAVU 1928, s. 7-60 (citováno podle veršů).
- KONRAD VON MEGENBERG, *Das Buch der Natur*. Vyd. FRANZ PFEIFFER. Stuttgart 1861 (repr. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 1994³).

- Libro de l'animali et de uccielli e de lloro nature per belli exempli.* In *Bestiari medievali*. Vyd. LUIGINA MORINI. Torino: Giulio Einaudi editore 1996, s. 431-467.
- ÓRIGENÉS, *Homiliae in Hieremiam*. In *Sources Chrétiennes* 238. Vyd. PIERRE NAUTIN. Paris: Les Éditions du Cerf 1985.
- PAVEL ŽÍDEK, *Liber viginti arcium: Aves*. In *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Židka, část přírodovědná*. Vyd. ALENA HADRAVOVÁ. Praha: Academia 2008, s. 103-135.
- PETR BERCHORIUS, *Reductorium morale, II: De rerum proprietatibus*. Köln a. R.: Anton und Arnold Hierat 1631.
- PIERRE DE BEAUVAIS, *Bestiarius, version courte*. Vyd. GUY R. MERMIER. Paris: A. G. Nizet 1977.
- Physiologus Graecus*. Vyd. FRANCESCO SBORDONE. Milano – Genova – Roma – Napoli: In Aedibus Societatis „Dante Alighieri“ Albrighi, Segati et C. 1936 (přetisk Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 1991²).
- Physiologus Latinus, versio B*. Vyd. FRANCIS J. CARMODY. Paris: Librairie E. Droz 1939.
- Physiologus Latinus, versio Y*. In *University of California Publications in Classical Philology* 12, 1933-1944. Vyd. FRANCIS J. CARMODY. Berkeley – Los Angeles: University of California Press 1944 (reprint New York – London: Johnson Reprint Corporation 1971, s. 95-134).
- Physiologus Latinus, versio Bis*. In *Bestiari medievali*. Vyd. LUIGINA MORINI. Torino: Giulio Einaudi editore 1996, s. 10-95.
- RICHARD Z FURNIVALU (Richardus de Furnivalle, Richart de Fornival), *Bestiaire d'Amours*. In *Bestiari medievali*. Vyd. LUIGINA MORINI. Torino: Giulio Einaudi editore 1996, s. 370-419.
- Theobaldi „Physiologus“*. Vyd. P. T. EDEN. Leiden – Köln: Brill 1972.
- THEODÓRÉTOS, *In divini Ieremiae prophetiam interpretatio*. In *Patrologia Graeca* 81,495-760.
- TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De natura rerum*. Vyd. HELMUT BOESE. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1973.
- VILÉM Z NORMANDIE, *Le bestiaire*. Vyd. ROBERT REINSCH, *Le Bestiaire. Das Tierbuch des normannischen Dichters Guillaume le Clerc*. Wiesbaden: R. Reisland 1892.
- VINCENC Z BEAUVAIS, *Speculum quadruplex (Speculum naturale, Speculum doctrinale, Speculum historiale, Speculum morale)*. Dovai: Balthazar Beler 1624 (reprint Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt 1964-1965).

■ SUMMARY**Cunning, lustful and truculent partridge according to Aristotle and early Christian *Physiologus***

The article deals with several features of the partridge's behaviour as described in two types of ancient, early Christian and medieval texts: firstly, in zoological treatises by Aristotle and Pliny the Elder, which became sources of medieval encyclopaedias, and secondly, in early Christian allegorical work *Physiologus*, the text of which inspired biblical exegeses and medieval bestiaries. As early as in Aristotle's work, the partridge was unjustly described as excessively lustful, cunning and truculent animal. In allegorical treatises, this reputation was extended by the notion of the partridge as an image of devil because of biblical passage *Jer.* 17.11. Both notions are projected in Czech medieval treatises, too.